

B3487

**Az 1968-ban megvédett bölcsészdoktori
disszertáció és az azóta végzett
kutatómunka**

TÉZISEK

Ferincz István

Szeged
1997

1. Bevezetés

Egyetemi tanulmányaim idején érdeklődésem az orosz nyelv története felé fordult. Érdeklődésem kialakulásában jelentősnek tartom H. Tóth Imre tanár úr szerepét, aki figyelmemet az akkor élénk vitákat kiváltó orosz irodalmi nyelv kialakulásának problematikájára irányította. Izgatott az irodalmi nyelv eredetére vonatkozó egyházi szláv (A. I. Szobolevszkij, L. V. Scserba, A. A. Sahmatov) és óoroszl eredet (Sz. P. Obnorszkij, L. P. Jakubovszkij) kérdése, majd a kettő közötti kölcsönhatásokat taglaló kutatók (V. V. Vinogradov, F. P. Filin) érvelése. Abban, hogy ez lett szakdolgozatom témája, illetve bölcsészdoktori disszertációm témájául ezzel összefüggő kérdéskör vizsgálatát választottam -- az évek távlatából egyre világosabban látom -- jelentős volt még M. A. Szokolova professzorral való találkozásom Leningrádban. Szokolova professzor ugyanis arra hívta fel a figyelmemet, hogy a kezdetek mellett legalább olyan izgalmas a nemzeti irodalmi nyelv kialakulásának folyamata. Ez az indíttatás meghatározónak bizonyult egész további szakmai érdeklődésem és vizsgálódásaim szempontjából.

Az orosz irodalmi nyelv kialakulásával és történetével való foglalkozásom egyenes folytatásaképpen doktori disszertációm témájául a XVII - XVIII. század elejéről származó magánlevelekben előforduló előljárós szövszerkezetek vizsgálatát választottam.

Majd a 70-es évek elején az a megtiszteltetés ért, hogy a Hajdú Péter - Kristó Gyula - Róna-Tas András szervezte Szegedi Őstörténeti Munkaközösség tagjaként részt vállalhattam a *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának*

forrásaiba című jegyzetek megírásában. Innen datálható érdeklődésem a magyar történelem korai korszakára fényt vető szláv források, a szláv időszámítás, a magyar szláv kapcsolatok, illetve a magyarral rokonnépek kultúrtörténete iránt.

Azonban szakmai publikációim zöme az óoroszlírásbeliség kijevi korszakához kapcsolódik. Írásaim e korszak irodalmi örökségének, az óbolgár és a kijevi korszak nagy íróinak irodalmi munkásságát, nyelvi kifejező eszközeit vetik egybe és esetenként vizsgálják a kijevi hagyományok továbbélését a későbbi korszakok irodalmában.

Mindig szívesen vettem részt hazai és nemzetközi szlavisztikai rendezvényeken: két alkalommal szerepeltem előadással kongresszuson, számos nemzetközi és hazai tudományos konferencián adtam számot az akkor engem foglalkoztató kérdésekkel kapcsolatos megfigyeléseimről. Alkalmanként technikai szerkesztőként vállaltam a konferenciák anyagának publikálásra való előkészítését, illetve nyelvemlékfeldolgozást segítő kiadványok készítésében is részt vettem.

A tézisek megfogalmazásakor nem törekszem feltétlen arányosságra. Megfigyeléseim kifejtése során rendszeresen utalok a tézisek végén található publikációs jegyzék megfelelő tételére, a publikációs jegyzék sorszámozása alapján. Az utalás szögletes zárójelbe írt arab számmal történik.

1. Az orosz irodalmi nyelv történetének tanulmányozása

Szakedolgozatom témája: az orosz irodalmi nyelv keletkezésére vonatkozó elméletek tanulmányozása során

értettem meg, hogy az orosz irodalmi nyelv történetének két korszaka a legizgalmasabb számomra. A kezdetek, azaz a Kijevi Rusz irodalmi nyelve és a XVII-XVIII. század változásokkal teli időszaka.

Annak, hogy rögtön nem a Kijevi Rusz emlékeinek tanulmányozását kezdtem el, az egyik oka az volt, hogy az egyházi szláv eredetet, illetve az óorosz eredetet képviselő kutatók álláspontjában éreztem valami merev, egyoldalú megközelítést, amely talán ideológiai megfontolásoktól sem volt mentes, amennyiben az egyházi szláv nyelv jelentőségét igyekeztek kisebbiteni az orosz irodalmi nyelv kialakulásának folyamatában. Ehhez csak arra volt szükség, hogy a vizsgálat tárgyául világi, pl. jogi szöveget válasszon a kutató, ahol az óorosz nyelvi elemek túlsúlya előre sejtető volt.

Másrészt kevésnek tartottam az akkor vizsgált nyelvemlékek számát ahhoz, hogy az egyházi szláv, illetve az óorosz eredet kérdésében állást lehessen foglalni. Az évek távlatából egyre világosabb, hogy akkori feltevésem nem lehetett teljesen alaptalan, hiszen H. Tóth Imre már akkor folytatta a nyelvemlékek tanulmányozását, leírását, és ez a továbbiakban az általa vezetett nyelvtörténeti munkacsoport számára is hosszú időre szakmai feladatul szolgált, illetve nyelvemlékfeldolgozást segítő szótár szerkesztésére is vezetett, amelyben magam is részt vettem.

A XVII-XVIII. század a maga átmeneti jellegével vonzott. Sok rokon vonást véltem felfedezni a Kijevi Rusz és a XVII. századi fejlődésben. Az előbbi korszak gazdag, de még kialakulatlan és éppen ezért rendkívül hajlékony műfajrendszerével és ezekhez idomuló nyelvi eszközeinek változatosságával, a folklór és az írásban rögzített irodalom eszközeinek kölcsönhatásával kínált változatos kutatási feladatot, amihez én akkor még nem éreztem kellően

felkészültnek magamat.

A XVII. századi társadalmi-politikai életben végbement változások nyomán jelentős változások következtek be az irodalomban és általában az írásbeliségben. Újra jelentős lett a folklór és az irodalom kölcsönhatása, változásokon mentek keresztül a hagyományos műfajok. Az addig monolitnek nevezhető irodalmi műfajok helyébe, amelyeknek alkotói többnyire tudós szerzetesek voltak, különböző rendű és rangú írók léptek, akik a különböző műveltségű és irodalmi ízlésű rétegek számára írtak. Ez azt is jelentette, hogy az addig irodalmi funkcióval nem rendelkező ún. kancelláriai műfajok, bizonyos változtatások után, irodalmi funkcióra tettek szert. Ezeket a változásokat a nyelv, természetesen, érzékeny műszerként tükrözte. Az alsóbb néprétegek (kereskedők, kézművesek stb.) igényeit kielégítő, az orosz irodalomtörténetben demokratikusnak nevezett irodalomba behatoltak a népi, beszélt nyelvi elemek, kancelláriai kifejezések.

Ugyanakkor az orosz nyeltörténészek a hatvanas évek közepéig kevés figyelmet fordítottak az ilyen nyelvemlékek tanulmányozására, mivel az orosz nyelv hang- és nyelvtani rendszerét a XV-XVI. századra kialakultnak volt szokás tekinteni.

Kevéssel egyetemi tanulmányaim befejezése után került a kezembe két olyan kiadvány, amelyben igen nagy számú XVII-XVIII. századi, addig ismeretlen, a népi beszélt nyelvet tükröző magánlevelet publikált Sz. I. Katkov munkatársaival. E kiadványok adatai: Sz. I. Katkov, N. P. Pankratova *Isztocsnyiki po isztorii russzkovo narodno-razgovornovo jazika XVII - nacsala XVIII veka* M., 1964.

Sz. I. Katkov, N. I. Tarabászova *Pamjatyiki russzkovo narodno-razgovornovo jazika XVII sztoletyija* M., 1965.

E két kötetben található gazdag anyag előjárós szerkezeteinek vizsgálatát választottam bölcsészdoktori disszertációm témájául, amit *Előjárós szószerkezetek a XVII. századi és XVIII. század eleji magánlevelekben* [2] címmel védtem meg 1968-ban. Választásomat motiválta, hogy a szószerkezetek problematikája erre a korszakra vonatkozóan nem volt kielégítően tanulmányozott, a beszélt nyelvet tükröző forrásokban pedig egyáltalán nem vizsgálták őket. Azt reméltem, hogy az addig teljesen ismeretlen anyag elemzése révén sikerül új adatokkal árnyaltabbá tennem a XVII-XVIII. századi orosz társalgási nyelv mondattani rendszeréről kialakított elképzeléseket.

Disszertációmban sorra vettem az egyes előjárókat és vizsgáltam azok használatának szabályait, jelentését, funkcióját, vonzatát, majd meghatároztam a velük alkotott szószerkezetek sajátosságát. Ahol erre alkalom volt, anyagomat összevettem a mai orosz nyelvvel és igyekeztem megfogalmazni azokat a különbségeket, amelyek a két nyelvi állapot között fennálltak. Az egyes prepozíciók jelentését nem elszigetelten, hanem egymással összefüggésben, a nyelven belüli rendszerben igyekeztem bemutatni, figyelve a prepozíciók szinonimáira és stílusréteghez való tartozásuk jellemzőire is. Tudtam, a disszertációmban meg is fogalmaztam, hogy a mondattani szinonimia megrajzolásához az előjárós szószerkezetek vizsgálata önmagában nem elegendő, ehhez kívánatos a nem prepozíciós szószerkezetek elemzése is, hiszen a kölcsönhatás és a funkciók differenciálatlansága nemcsak az előjárós szószerkezetek között, hanem az

előjárós és nem előjárós szószerkezetek között is fennállhatott. A népnyelvinek nevezett szerkezetek megítéléséhez pedig elengedhetetlen a tájnyelvek szószerkezeteinek ismerete. Ilyen irányú megfigyelések megtételéhez a 60-as évek második felében nem voltak meg a feltételek, hiszen nemcsak az elemzések hiányoztak, de tájnyelvi szótárak is azóta kezdtek megjelenni.

Megfigyeléseimet minden egyes prepozíció vizsgálatánál összegeztem, majd a fontosabb megállapításokat a dolgozat végén *Tapasztalataink* címszó alatt foglaltam össze (ld. 110-113.o.). A konkrétumok iránt érdeklődő olvasó könnyen visszakeresheti a számára érdekes prepozícióval alkotott szószerkezeteket. A legfontosabb általános tapasztalatokat röviden így foglalnám össze:

- A mai orosz nyelvből ismert valamennyi egyszerű előjáró ismert volt a XVII. század végén. Ezek a főnév ugyanazon esetével alkottak szószerkezetet, mint a mai nyelvben. Kivétel a *pered* előjáró, amely néha tárgyessettel is előfordult forrásainkban, bár az esetek többségében eszközhatározós esettel alkotott már szószerkezetet.

- A szószerkezetek kifejezte grammatikai viszonyok lényegében a mai nyelvhasználatból ismert képet mutatják. Vannak azonban szószerkezetek, amelyek tipikusak vagy legalábbis lehetségesek a tanulmányozott levelekben, viszont abban a jelentésben, amelyben forrásainkban találjuk őket, nem használatosak a mai orosz nyelvben. Ezek közé soroljuk:

- a *v* prepozíciónak a főnév *locativus*ával alkotott szókapcsolatait okhatározói jelentésben:

в каких причинах о том о всем уведомся;
не даи нам гсдрь...в напрасных словах розаритца;
он их велел в тех денгах ставит на правеж. ld. 25.o.).

- A *dlja* előjáró a cselekvés okának jelölésére a mai nyelvben nem használatos, hanem egyértelműen a cselekvés céljának kifejezésére szolgál. A XVII-XVIII. századi nyelvben viszont gyakori volt a cselekvés okviszonyainak a jelölésére: отпустит к Москве для великих ево нужд;

в том делѣ для деловой поры велено им отсрочит; я не успел для того что мужики не стали ждять. ld. 29-30. о.). Ez a prepozíció a többi, sok funkciójú előjárószóhoz hasonlóan (pl. про, о, ради) a XVIII. század végétől okhatározói funkciójában fokozatosan háttérbe szorult, mert új, csak a cselekvés okának kifejezésére specializálódott előjárók tűntek fel és ezek fokozatosan aktivizálódtak.

- Kiszorultak a használatból a későbbiekben az érzelmi megnyilvánulást kifejező igék mellett a *do* prepozíciónak a főnévi funkciójú névmás genitivuszával alkotott szerkezetei is annak jelölésére, aki iránt az igével kifejezett érzelem megnyilvánult:

смилиуися гсдрь...до меня; умилосердися до меня убогова; до нихъ табе б быт млстивоі... ld. 34. о).

- Néhány állandósult kifejezésben forrásainkban a *za + instr.* szerkezetet a mai *благодаря* jelentésben találtuk:

я за долготерпением бжим... телесне живь;

мы на Москве за помощию бжию в живых обретаемся. ld. 39-40. о.). A *благодаря* a XIX. század folyamán fokozatosan aktivizálódott, mert megvolt a maga speciális jelentése, ti. a cselekvés megvalósulását elősegítő okot jelölt.

- A *na + a főnév loc.*-val alkotott kapcsolatai közül a mai nyelvben ismeretlen az a típus, amely azt fejezte ki, hogy valakin valamilyen összeget, pl. adót behajtanak, valakivel szemben követelés áll fenn:

прикажи на мне судом иськат; на них же ныня правят

оброку; я тово на вас не спрашиваю. ld. 66-67. o.).

- Az *ot + a főnév gen.* kapcsolat ma nem használatos a cselekvő személy jelölésére, de rendkívül elterjedt volt a vizsgált korban (az убит от кого-л. típusú szerkezetekről van szó, ld., 77-79. o.), ezért ezek történeti vizsgálatára és sorsuk alakulására viszonylag több figyelmet szenteltem a dolgozatban.

- Nem használatos a fenti szerkezet a mai orosz nyelvben, ha a determinált tagban bizonyos ismérvek alapján egyneműnek tekintett személyeket vagy tárgyakat jelölő főnév szerepel, akiből vagy amelyekből egy részt kiválasztanak vagy elkülönítenek. A mai nyelvben az ilyen szerkezetekben az *из* prepozíció használatos:

от старых и от молодых меня никто не бывал;
хотя б от мѣлочи изволил прислат;

пожаловат от дрвнских запасцов. 81.o.).

- Nem jelölheti az *ot + gen.* szerkezet a mai orosz nyelvben azt a tárgyat sem, amely után valamilyen összeget fizetnek, bár a magyar tájnyelv is ismer hasonló szerkezeteket. A népnyelvben Somogyban gyakran hallható: "Mit fizetsz a háztól vagy szőlőtől?", ha az azok után fizetett bérleti díj iránt érdeklődnek, vö.:

от обоих котлов дано восемь алтын; от дѣ ла дано девят алтнь; пошлин от печати восемь алтынъ. 78-82.o.).

Talán nem szükséges minden konkrét változást felsorolni, hogy láthassuk a változások eredményeként világosabb, egyértelműbb és differenciáltabb szószerkezetek maradtak meg a mai orosz nyelvben. A több funkcióval rendelkező elöljárók egyes jelentése kiszorult, viszont más funkcióbeli jelentésük aktivizálódott, ami arra vezetett, hogy kevesebb lett az azonos értelmű szószerkezetek száma.

Vizsgálataink szemléletesen bizonyítják azt is, hogy a nyelvi változások nagyon lassan mennek végbe. Találtunk olyan példákat, amelyek ritkán fordultak elő forrásainkban, ennek ellenére élnek a mai nyelvben is, pl. az *из* (из года в год) és *от* (час от часу, день ото дня) prepozíciókkal alkotott időhatározói viszonyt kifejező szerkezetek.

Számos azoknak a szószervezeteknek a száma, amelyek ugyan kivesztek az irodalmi nyelvből, de megmaradtak a beszélt nyelvben vagy tájnyelvben. Ilyenek a következők: *po + acc.*, *pro + acc.*, vagy gátló ok kifejezésére a *za + instr.*, vagy időhatározó jelentésben a *po + dativ.*

- A vizsgált levelekben gyakoriak a cselekvést, mozgást jelentő igék után az *acc.*-ban álló személyt vagy élőlényt jelentő főnevek. Az ilyen szerkezetek a cselekvés célját fejezték ki, azaz az adott személy elérését, elhívását stb.:

по крестьянина твоего по Куземку Ъздил;

извол прислать по рыбу; посылаю по дьяка.

Ma az irodalmi nyelvben ebben a jelentésben a *za + instr.* szerkezet a tipikus. (Vö. népnyelvi *идти по воду* stb.)

- А спрашивать, говорить про кого stb. szerkezetek ma egyértelműen beszélt nyelvi változatok képviselnek az irodalmi о ком-л. szerkezetek mellett.

- A jelentések differenciálódását jól szemléltetik a következő példák:

про него гсдрь баню топили;

про опчее ваше здорове пили

Az első esetben a *для* előjárót használhatnánk a mai nyelvben, míg a második példánkban csak a *пить за доровье* szerkezet lehetséges a mai orosz nyelvben.

- A változások azonban nem korlátozódtak csak az előjárós szerkezeteken belüli változásokra. Vannak példánk,

amelyek azt mutatják, hogy bizonyos előjárós szerkezetek szerepét előjáró nélküli szerkezetek vették át, pl. *в то число = того числа, во всю ночь = всю ночь stb.*)

Ha a szerkezetek differenciálatlanságára kívánunk rámutatni a vizsgált időszakban, akkor a *v* és *na* előjárók használatára kell gondolnunk, amelyek esetében a differenciálatlanság hiánya funkció keveredésre vezetett. Ez mind a térviszonyok, mind a célviszonyok kifejezése során jelentkezett.

A teljesség igénye nélkül bemutatott példák remélhetőleg érzékeltetik a XVII. és XVIII. századi nyelv mondattanának cseppfolyósságát, változási tendenciáit és esetenként a népnyelv valamint az irodalmi norma közötti különbségeket is.

Disszertációm témájából két közlemény jelent meg. Az egyiket még a dolgozat megvédése előtt tettem közzé, és benne a *v* és *na* prepozíciókkal alkotott térviszonyokat jelölő szerkezeteket vizsgáltam [1]. A másik cikkemben, amely már a védés után jelent meg, az okviszonyokat kifejező előjárós szó szerkezeteket közöltem [3].

2. A magyar honfoglalás korához kapcsolódó szláv írott források tanulmányozása

A hetvenes évek elején Szegeden megalakult Szegedi Őstörténeti Munkaközösség tagjaként kezdtem el a magyar történelem honfoglaláskori eseményeire vonatkozó szláv források tanulmányozását. Mivel a honfoglalásnak mint eseménynek alig van hitelesnek tekinthető egykorú magyar forrása, sőt a közvetlenül reá utaló kútfők száma és azok híradásának terjedelme is elenyésző, ez a körülmény

felértékelte számomra a szláv források tanulmányozásának jelentőségét. Izgatott, hogy őseink mikor és hol találkoztak a szlávokkal és a szlávok írásban rögzített emlékezete miképpen őrizte meg e találkozásokat.

A honfoglalás távoli és közelebbi előzményeiről és a honfoglalás utáni magyarokról hírt adó szláv források számomra azt mutatják, hogy őseink nem jelentéktelen szerepet játszottak a honfoglalás előtti Kelet-Európában, majd a honfoglalás utáni időszakban Kelet-Közép-Európában.

Nyelvtörténésznek készülvén, nyelvi vonatkozásban is izgalmas feladatnak tartottam a szláv források kutatását, hiszen valamennyi jelenleg ismert, magyar vonatkozást is tartalmazó forrás az emlék keletkezési helyétől függően az egyházi szláv nyelv orosz vagy délszláv (bolgár vagy szerb) szerkesztésének a tanulmányozását jelentette.

Feladatomban nem a források feltárása volt elsősorban, hiszen a honfoglaló magyarság kialakulására és a honfoglalásra vonatkozó jelentősebb forráshelyeket tartalmazó: *A magyar honfoglalás kútforrásai* (1900), valamint annak rövid, népszerű változata *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* (1958) hozzáférhetőek voltak. Mégis az általam írt *Szláv források* [6] című részben -- a Cirill- és Metód-legenda valamint a Nesztor-krónika magyar vonatkozású helyei mellett -- bemutattam egy legendás elemekkel átszőtt elbeszélést, amely a magyar honfoglalást megelőző 894-896. évi bizánci-bolgár-magyar háborúra utal (In:[6] *Elbeszélés a magyar-bolgár háborúról* 205.o.). Felvettem a források közé *Naum életírását*(In:[6] 206. o.) is, mert benne a magyar honfoglalásról is említés történik. A szerző szerint "az ugrai, a peoni nép" bejövetelekor a morvák a bolgárokhoz menekültek és földjüket átengedték a magyaroknak. Végül,

három kiváló tudós Thallóczy, Moravcsik, Czeglédy tanulmányai nyomán a források közé valónak tartottam azt a polemikus elbeszélést, amelynek befejező részében a szerző sorra veszi az egyes népek megtérését és a bolgárok és oroszok után szól a "peonok" vagy "ugrik" megkeresztelkedéséről, akik magukat magarë-nek nevezik (In:[6] 207.o.).

A fő feladatom a többi szerzőhöz hasonlóan az volt, hogy a kútfőket egységes szempontok szerint mutassam be: először a magyarokra vonatkozó részt tartalmazó emlék leírása, hiszen ezeknek a szerzői nem ismertek, majd a magyarokra vonatkozó híradás rövid ismertetése következett, amit a forrás kiadásainak, fordításainak felsorolása zárt. Többnyire szükséges volt a kézirati hagyományra is kitérni. A bemutatott részeket a legrégebb és a legújabb, illetve a legátfogóbb jellegű szakirodalmi bibliográfia zárta. Ennek a feladatnak a megvalósítása során tanulmányoznom kellett a vonatkozó részek szövegét, a magam számára le kellett fordítanom őket az értelmezés végett. Továbbá, össze kellett szednem a nemzetközi szlavisztikai szakirodalmi anyagokat. Ilyeténképpen ezek vizsgálódások rendkívül hasznosak voltak szlavisztikai ismereteim bővítése, nyelvtisztiztikai ismereteim pallérozása szempontjából is.

Mivel a bolgárok és a keleti szlávok ősei a kereszténységet a bizánci rítus szerint vették fel, írásbeliségükben is a bizánci időszámítást követték. A bizánci kereszténység legáltalánosabban elterjedt érája a világteremtéstől való évszámítás volt. Ennek ugyan két fő változata volt (ld. Olajos Terézia: *A kereszténységre tért görög világ időszámítása* In:[9] 164-169), de az ún. "konstantinápolyi világteremtés-évből (i.e. 5508/5507)" kiinduló számítási mód

lett általánosan használatos a bizánci birodalomban .

A régi kéziratok, illetve források olvasása szükségessé tette, hogy a szláv időszámítást tanulmányozzam. A legfontosabbnak vélt tudnivalókat -- kitérve az évkezdet, a hitelesítő évjelölések, a hónap, a hét, illetve a szeptemberi és márciusi évkezdet átszámításának problematikájára -- foglaltam össze a *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* III. című kari jegyzetben [9].

A magyar őstörténet forrásaival való alaposabb ismerkedésem idején ért Hajdú Péter megtisztelő felkérése, hogy fordítsam le Grigorij Novickij 1715-ben írt *Kratkoe opisanie o narode ostjackom [Rövid leírás az osztják népről]* című munkáját. Felkérésének szívesen tettem eleget, mert mint a XVIII. sz. nyelvi szerkezeteivel foglalkozó kezdő szakemberben kíváncsiságot keltett, vajon meg tudok-e birkózni több mint száz oldalnyi XVIII. századi szöveg magyarra történő fordításával. Másfelől mint a magyarság múltja iránt érdeklődő magyar szakost a mű tartalma is kíváncsivá tett. Novickij ugyanis nemcsak a hittérítők munkájáról ír, hanem az obi-ugorok életéről is. Számomra igazán érdekesnek és fontosnak azok a szakaszok tűntek, amelyekben az ott lakók lakóhelyeiről, táplálkozásáról, ruházatáról, vadászó, halászó és madárfogó életmódjáról, valamint házassági, szülési, névadási és temetkezési szokásairól ír. A fordított szövegre, annak kéziratára, illetve magára a szerzőre vonatkozó ismereteket és tapasztalataimat a fordító utószavában foglaltam össze (145-156)[4].

Ezt követően hosszú éveken át a témával való foglalkozásomnak publikációs jele nincs, pusztán a tanrendben fellelhető speciális szemináriumokon foglalkoztam érdeklődő hallgatókkal a magyar történelem szláv forrásaival.

A források szövegének újra és újra történő értelmezése adott kételyekkel teli merszet, hogy *A honfoglalás korának írott forrásaiban*, amelyet Olajos Teréz, H.Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerkesztett Kristó Gyula, megkíséreljem a szláv források új fordítását [25]. Fordításaimban a szláv szövegekben kifejezni szándékolt tartalomnak a maradéktalan visszaadására törekedtem. Ennek érdekében igyekeztem a szituációhoz, kontextushoz leginkább illő szót vagy kifejezést megtalálni, esetenként a korábbi fordítások pontatlanságát is kiküszöbölni. De tartalmaz a kötet olyan szövegeket is, amelyek a korábbi kútfőkiadványokban nem szerepeltek.

3. Az óorosz és az óbolgár irodalom kutatása

Már a bevezető részben vázoltam azokat a megfontolásokat, amelyek a XVII-XVIII. századi irodalmi nyelv vizsgálata mellett érdeklődésemet a Kijevi Rusz irodalmára, illetve e korszak nyelvének vizsgálatára irányították.

Érdeklődésem középpontjában Kirill Turovszkij (1130 körül - 1182) műveinek tanulmányozása állt. Kirill, Turov püspöke a legrangosabb óorosz írók közé tartozik, aki az egyházi szónoki próza legnagyobb mestere volt, akinek műveit évszázadokon át másolták, és azok a legnagyobb bizánci rétorok műveit tartalmazó gyűjteményekben maradtak ránk. Ő az orosz Aranyászú.

Kirill Turovszkij azonban nemcsak az egyházi ünnepekre írt beszédeivel vonzott, hanem a himnuszköltészethez tartozó, költői szépségű imáival is. Írói

hagyatékának éppen ezen utóbbi részét problematikus tanulmányozni, mert nincs kiadva imáinak az ún. Jaroslavi gyűjteménye, amely valószínűleg a XIII. század második feléből való. Ebből a pénteki nap vecsernye utáni ima töredékét sikerült közzétennem a V.V. Koleszov és H. Tóth Imre szerkesztette sorozatban [7]. Ennek a forrásnak a hiányát jelzi, hogy ebből a közleményemből külföldi szlavisták is kértek.

Kirill Turovskij írói hagyatékának tanulmányozását több szempontból is fontosnak tartom:

- Azok a legrégibb kéziratok, amelyekben fennmaradtak művei, fontos forrásul szolgálnak az irodalmi nyelv legkorábbi korszakának tanulmányozásához.

- Közvetlenül óorosz talajon született művei lehetővé teszik, hogy véleményt alkossunk a korai korszak egyházi nyelvének homiletikus és himnuszköltészeti stílusáról, nyelvi jellemzőiről. Ezek ismerete pedig elengedhetetlen az egyes műfajok történetének tisztázásához.

- Az ünnepnapokra írt beszédek és az egyházi-liturgikus szövegek fontos műfajait képezik a középkori irodalom műfajrendszerének, amelynek piramidális csúcsán a Szentírás állott, a vizsgált műfajok pedig közvetlenül hozzá kapcsolódtak, azaz közbülső helyet foglaltak el a Szentírás és a teológia között. Ez a műfaji beágyazottság lényegében meghatározta a művek lexikájának, stílusának számos jellemzőjét.

- Végül, de nem utolsó sorban lehetővé teszik, hogy véleményt formáljunk Kirill Turovskij olvasottságáról, műveltségéről, világlátásáról, alkotói módszeréről.

Kutatásaim másik fontos területe az óbolgár és az óorosz irodalom kapcsolatának vizsgálata [13], mivel az

óbolgár irodalomnak alapvető szerepe volt azoknak az irodalmi műveknek a megalkotásában, amelyek a közvetítő irodalom szerepét töltötték be a többi ortodox vallású szláv nép irodalmának kialakulásában.

Az óorosznál egy évszázaddal korábban létrejött bolgár irodalom első nagy alakjai és azok tanítványai a bizánci szellemi kulturális örökségből adaptálták mindazt, amire a fiatal keresztény bolgár államnak, később pedig -- a X. század végén -- a kereszténységet felvevő keleti szlávoknak szükségük lett.

A kutatók figyelme már a múlt század végén az orosz-délszláv irodalmi kapcsolatok vizsgálatára irányult. Ezeket a kapcsolatokat sokáig egyirányú kapcsolatként értelmezték, ti., hogy ezek a kapcsolatok a keleti szlávok megkeresztelkedése idején kezdődtek, amikor a bolgár irodalom közvetítésével a keleti szlávok hozzájutottak a gazdag bizánci kulturális örökséghez. A tatárjárás idején ezek a kapcsolatok ugyan sokat veszítettek intenzitásukból, de a XV. században az ún. második délszláv hatással újult erővel jelentkeztek és fennmaradtak egészen Nagy Péter koráig.

M. N. Szperanskij még a múlt század végén felhívta a figyelmet a XVI- XVII. században érvényesülő orosz irodalmi hatásra az ortodox szlávok világában. V. Mosin kutatásai szerint a XII. század végén és a XIII. század első felében a XI-XII. századi orosz művek visszakerültek a Balkánon élő szlávok irodalmába.

Az általam vizsgált Kirill Turovskij munkássága azok közé tartozik, akiknek a művei már a XIII. században átkerültek a bolgárokhoz, később pedig a szerbekhez is. Az a tény, hogy Kirill műveinek délszláv másolatai nem mutatnak lényeges szerkesztői változtatásokat, jelzi rangjukat, amit egyébként az is mutat, hogy Aranyszájú Szt. János és más

egyházatyák műveit is tartalmazó gyűjteményekben fordulnak elő (*Torzsesztvenik, Zlatouszt*).

Az óbolgár irodalom legkiemelkedőbb alkotásainak az óorosz művekben történő felhasználásáról az utóbbi két évtizedben számos tanulmány jelent meg. Ezek arról tanúskodnak, hogy különösen Joan Ekzarh műveiből merítették az óorosz írók (ld.[13] 117.o.).

Ochridi Szt. Kelemen sokoldalú munkásságából az egyházi ünnepekre írt beszédeinek egyikét (a Virágvasárnapra írtat) vettem egybe Kirill Turovskijnak ugyanazon ünnepre írt beszédével [10]. Elemzésemben bemutatom, hogy az azonos evangéliumi eseményt (Mt. 21:1-11; Mk. 11:1-11; Lk. 19:29-40; Jn. 12:12-19) feldolgozó két alkotó egészen másképpen dolgozza fel témáját: mindegyikük más más momentumokat emel ki, más - más részletet állít a figyelem középpontjába és ennek megfelelően más ábrázolási eszközökhöz is folyamodik. Kelemen inkább az Írás értelmének szónoki eszközökkel történő kifejtésére törekszik, Kirill pedig mélyebb értelmének, szinte minden szónak a rejtett értelmét mutatja meg, azt, amit a szó példáz.

Ebben nagy elődök (a konstantinápolyi Proklosz, Bosztriai Titusz, valamint Teofilaktosz bolgár püspök) szellemében értelmezi a Biblia szövegét. Kirill mondanivalóját belső lüktetésű tirádákban adja elő. Minden tirádát azonos szóval ("ma", "most") vezet be, hangsúlyozva evvel, hogy bár a bibliai események a múltban történtek, azonban a jelen tényei is, a liturgia során újra lejátszódnak, és így Kirill beszédeinek hallgatói részesei lehetnek az üdvtörténet eseményének.

Egy cikkemben megkíséreltem a bolgár Joan Ekzarh és Kirill Turovskij szónokművészetének néhány sajátosságára rámutatni [12]. A legfontosabb különbség kettőjük alkotói

módszerében és ennek megfelelően írói felfogásukban is abban jelölhető meg, hogy Joan Ekzarh, a kitűnő filozófiai felkészültségű tudós író számára az elsődleges cél az ünnep keresztény filozófiai értelmének feltárása, értelmezése volt. Kirill Turovskij pedig beszédét az ünnepi liturgia szerves részének tekintvén, az ünnep örömteli jellegét, rejtettebb értelmét kívánta feltárni, miközben beszédével mint virággal "diszítani", "ékesíteni" akarta az ünnepet. Ez a felfogása fontos előkészítője a XV. században alkotó Jepifanyij Premudrijnek, aki az "ékes szófűzés" legtehetségesebb képviselője volt az orosz irodalomban. Ennek kifejtését ld. [18].

Kirill Turovskij felfogásában az ünnepek az isteni kegyelem közvetítői az egyház és a hívek számára. Ezért az ünnepek a lélek kincsei, örömteli események, amelyek értelmet adnak a jelen történéseinek. Tehát az ünnep nem tűnt el a múltban, hanem a jelen része, ez magyarázza, hogy prédikációiban a bibliai eseményekről nem múlt időben ír, hanem jelen idejű igealakokat használ a jelenben is megnyilvánuló örökkévalóság kifejezésére. Erről ld. [19].

Kirill Turovskij világlátásának teljesebb megértése érdekében egy cikkben a hit és az értelem, a ráció viszonyának megvilágítására törekedtem [16]. Ezekkel a kérdésekkel a fordításos művek közvetítésével találkoztak az óorosz írók. Az "antik" vonal képviselője az óorosz írásbeliségben Kliment Szmoljatyics volt, akit a filozófus ragadványnévvel is illettek. Azt kísérlem meg tetten érni, hogy a példázatpárti, azaz az értelmezés jogát védelmező Kliment Szmoljatyics és Kirill Turovskij milyen szerepet tulajdonít a hitnek és az értelemnek a megismerés folyamatában.

A kijevi korszak irodalma sajátos szerepet töltött be az óorosz irodalom későbbi történetében. Miután 1240-ben a

tatórok elfoglalták Kijevet, jelentősége lehanyaglott, de a tatáriga két és fél évszázada és az orosz földek Moszkva körül történő egyesítésének időszakában az írók tudatában a Kijevi Rusz a dicső nemzeti múlt sajátos antik korszakaként jelent meg. Irodalma, íróinak alkotói módszere pedig irodalmi példaképpé nemesült, amelyhez előszeretettel fordultak a későbbi óoroszl írók. A kijevi korszak irodalmi tradícióinak továbbélését vizsgáltam a XIII-XV. század vezető műfa-jaiban: a szónoki emelkedettséglű dicsőítő beszédekben, a harci témájú elbeszélésekben és a szentek éltírásában [11].

Mind a bolgár, mind az óoroszl irodalomnak van egy közös vonása, nevezetesen, hogy az írásbeliségük létrejötté után írástudóik rendkívül rövid időn belül alkotnak rangos irodalmi alkotásokat, más szavakkal mindkét irodalomban a teljesítményhez viszonyítva rövid volt a tanulási idő. Ha a Kijevi Ruszl irodalmával kapcsolatban hivatkozhatunk a gazdag, bizánci kulturális örökségre és bolgár könyvekre, amelyre támaszkodhattak a keleti szláv írástudók, de Bulgária tekintetében ilyen előzményekre nem hivatkozhatunk. Ugyanakkor a szláv írásbeliség megteremtői és azok közvetlen tanítványai magas művészi értékű és eszmeiségű irodalmat hoztak létre, amelyet "aranykornak" szoktunk nevezni. Világos, hogy lenni kellett valami ösztönző, mozgató elvnek, ami az irodalmi nemlétből az irodalom aranykorába történő "csodás ugrás" megvalósítására sarkallta őket. Ennek a "titoknak" a megfejtése érdekében vizsgáltam Metód éltírásához fűzött előszó (prolog) funkcióját az egész mű strukturája szempontjából [14], majd egy másik cikkben [21] azt az eszmei alapot próbáltam meg megmutatni, amelynek lényege abban foglalható össze, hogy az Ige isteni adomány, amelyet apostoli küldetéstudattal kell embertársaink számára

hozzáférhetővé tenni. Cirill és Metód, valamint tanítványaik az apostolságot kötelességnek és szükségszerűnek, lelki üdvösségük érdekében is végzett tevékenységnek élték meg..

Az utóbbi négy-öt évben a magyar-keleti szláv kapcsolatokat vizsgálom a kereszténység felvételét megelőző és követő időszakban. Pozsonyban a szlavisták kongresszusán *Magyar ("Ugrin") Mózes és fivérei* címmel tartottam előadást [20], amelyben inkább a három testvérrel kapcsolatos irodalmi ismereteinket vázoltam föl. Majd 1994-ben *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig* konferencián *Magyar Mózes és Efrém - az orthodox egyház szentjei* címmel az ortodox hagiográfiai hagyományban megőrzött alakjukat mutattam be [23]. Szombathelyen, a Nemzetközi Szlavisztikai Napokon (1994) pedig a harmadik tetvérről, az orosz ortodox egyház által Novotorzsoki Jefremként ismert szent ábrázolásáról szoltam [26]. Jelenleg megjelenés előtt van Magyar Mózes életírásának egy Magyarországon őrzött Paterikonban olvasható szövegváltozata. [28]. További célom az, hogy történetüket a magyar - keleti szláv külkapcsolatokba beágyazva, a szövegek irodalmi és nyelvi elmzése alapján alakjuk komplex vizsgálatát adjam.

4. Részvétel nyelvemlékfeldolgozó tanszéki kutató munkában

Több, mint egy évtizede tanszékünkön a nyelvtörténész kutatócsoport hozzákezdett az óbolgár (ószláv) nyelv XI-XII. századi orosz másolatú emlékein alapuló szótár-index összeállításához [24]. A szótár-index 11 nyelvemlék valamennyi szóalakját tartalmazza, s az illető szavak jelentését oroszul, németül és magyarul is megadja. Az én feladatomban

kilenc fős munkacsoportban a jelentések ellenőrzése volt, ami esetenként igen időigényes volt, hiszen az esetek többségében egyházi-liturgikus szövegek feldolgozásáról van szó, s a jelentést nem volt elégséges csak a szótárakban ellenőrizni, hanem a megfelelő nyelvű Bibliában kellett visszakeresni az adott helyen előforduló szót.

Remélhetőleg kiadványunk megkönnyíti a feldolgozott és más szövegeknek az olvasását is.

Téziseimben nem szoltam valamennyi publikációról. Úgy gondolom ugyanis, hogy vannak olyan munkáim, amelyek egyéni érdeklődésem vagy szakmai fejlődésem szempontjából fontosak voltak ugyan [5], [17], sőt az órosz irodalomhoz is kapcsolódnak [22], [27], de nem képezik szerves részét eddigi kutatásaimnak.

Ezzel együtt remélem, hogy többé-kevésbé sikerült hűen felvázolnom eddigi tudományos érdeklődésem mozgását és az alább következő publikációs jegyzék tartalmazza kutatási eredményeimet.

Publikációk jegyzéke

- [1] *Словосочетания с предлогами в и на для обозначения пространственных отношений в "Источниках по истории русского народно-разговорного языка XVII- начала XVIII века"* In: Diss. Slav. V. Szeged, 1967, 23-29.

- [2] *Elöljárós szószerkezetek a XVII. századi és XVIII. század eleji magánlevelekben*, Bölcsészdoktori disszertáció, Szeged, 1968, 118 o.
- [3] *Предложные словосочетания, выражающие причинные отношения в частных письмах конца XVII начала XVIII века*. In: Diss. Slav. VII. Szeged, 1969, 28-35.
- [4] Grigorij Novickij: *Kratkoe opisanie o narode ostjatskom 1715* Fordította: Ferincz István. Bevezette: Hajdú Péter. In: *Studia Uralo-Altaica III*. Szeged 1973 144 p. A fordító utószava 145-156. o.
- [5] *Jegyzetek Pável Ágoston délszláv filológiai munkásságához*. In: Pável Ágoston *A szlovén irodalom vázlatos áttekintése /Történelmi áttekintés/*, Szeged, 1976, 63-68.
- [6] *Szláv források*. In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba 1:2, Szerk.: Hajdú P.- Kristó Gy.- Róna-Tas A., Tankönyvkiadó, Bp., 1976, 200-211.
- [7] *Из гимнографического наследия Кирилла Туровского*. In: Diss. Slav. XIII. Szeged, 1978, 165-180.
- [8] *Изображение человека в древнерусской литературе и в живописи XI-XV вв.*
In: *Вопросы методики преподавания русского языка и литературы*. Будапешт - Сегед, 1978.

- [9] *A szláv időszámítás.* In: Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba III. Szerk.: Hajdú P.- Kristó Gy.- Róna-Tas A., Tankönyvkiadó, Bp., 1980, 183-190.
- [10] *К характеристике торжественного красноречия Климента Охридского и Кирилла Туровского.* In: *Paleobulgarica/Старобългаристика*, V(1981), 4, 95-99. Valamint In: Първи международен конгрес по българистика София 23 май - 3 юни 1981. Доклади, Симпозиум Кирило-Методиевистика и старобългаристика. Българска Академия на Науките, София, 1982. 128-134.
- [11] *Литературные традиции Киевской Руси в литературе XIII-XV вв.* In: *Diss. Slav. История, литература, язык и искусство восточных славян в XI-XVII вв.* Szeged, 1981, 79-92.
- [12] *Некоторые особенности ораторского искусства Иоанна Экзарха Болгарского и Кирилла Туровского.* In: *Diss. Slav.: Hist. Lit. XV.* Szeged, 1982. 25-37.
- [13] *Az óbolgár és az óorosz irodalom kapcsolatáról.* In: *Diss. Slav. Исследования по болгаристике*, Szeged, 1983, 111-124.
- [14] *Место пролога в композиции "Жития" Мефодия.* — "Славяните - Прабългарите - Византия". Сегед, 1986, с. 259-264.

- [15] *Felsőfokú továbbtanulásra előkészítő orosz nyelvi segédkönyv*, Tankönyvkiadó, Bp., 1986 (negyedik kiadás, társszerzőkkel) Saját rész: 35-114.
- [16] *Вопросы веры и разума в письменных памятниках Киевской Руси*. — In: *Diss. Slav.: Sec. Ling. Szeged*, 1987, XVIII–XIX, с. 225-233.
- [17] *Pável Ágoston szlovén irodalomtörténete*.
In: *Vasi Szemle*, 1987, XLI. évf. I. sz. 18-23.
- [18] *Искусство построения речи Кирилла Туровского и Епифания Премудрого*. — *Studia Slavica Hung.* 35/1–2, 1989. с. 149–155.
- [19] *"Духовные сокровища" в сочинениях Кирилла Туровского*. In: *Diss. Slav.: Sec. Ling. Szeged*, 1990, 195–202.
- [20] *Моисей Угрин и его братья*. — *Studia Slavica Hung.* 35/1–2, 1993. с. 19–25.
- [21] *Некоторые идеологические установки Кирилла и Мефодия и их учеников*. *Hungaro-Bulgarica V.* Szeged, 1994. с. 110–121.
- [22] *Олег летописный и Пушкинский*. In: *Diss. Slav.: Hist. Lit. XXI. Szeged*, 1995. 95–105.

- [23] *Magyar Mózes és Efrém – az orthodox egyház szentjei.*
In: Az orthodoxia története Magyarországon a XVIII. századig. Szeged, 1995. c. 37–44.
- [24] *Szótár-index az óbolgár nyelv XI–XII. századi orosz másolatú emlékeihez.* Szerkesztő: H. Tóth Imre. Szeged, t. I, 1989, 339 p.; t. II, 1992, 246 p.; t. III/1, 1994, 266 p.; t. III/2, 1995. (munkatárs).
- [25] *Szláv nyelvű források (III.) 157–179.* Gondozta: H. Tóth Imre. (fordítás). In: A honfoglalás korának írott forrásai, Szeged, 1995. Szerkesztő: Kristó Gyula.
- [26] *Преподобный Ефрем Новоторжский.*
In: Nemzetközi szlavisztikai napok V. II. kötet 460–468, Szombathely, 1995.
- [27] *Az óorosz irodalom története (kb. 55 o.).* (Megjelenés előtt a Nemzeti Tankönyvkiadónál az Orosz irodalom története c. tankönyvben, társszerzőként.)
- [28] *Житие преподобного Моисея Угурина* In: Diss.Slav. Sec. Ling. XXIV. 165–180, Szeged (Megjelenés alatt.)